

Justinijanova kodifikacija rimskog prava

Tkalec, Laura

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:508839>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-14**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski studij Engleskog jezika i književnosti i Povijesti

Laura Tkalec

JUSTINIJANOVA KODIFIKACIJA RIMSKOG PRAVA

Diplomski rad

Mentor: doc. dr. sc. Zlatko Đukić

Osijek, 2020.

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za povijest

Dvopredmetni diplomski studij, engleski jezik i književnost, prevoditeljski
smjer i povijest, nastavnički smjer

Laura Tkalec

JUSTINIJANOVA KODIFIKACIJA RIMSKOG PRAVA

Diplomski rad

Humanističke znanosti, povijest, stara povijest

Mentor: doc. dr. sc. Zlatko Đukić

Osijek, 2020.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnog odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum 13. 09. 2020.

Laura Tkalec, 0122221344
ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

U ovom radu analizirat će se tijek sastavljanja kodifikacije rimskog prava koju je prvi puta u potpunosti uspješno proveo car Justinijan za vrijeme svoje vladavine duge nekoliko desetljeća. Pravo ime Flavius Petrus Sabatius dobio je po rođenju, a ime Iustinianus primio je po rimskom običaju nakon što ga je ujak i mecena Justin posvojio. U travnju 527. godine car Justin ga je službeno imenovao svojim suvladarom, a već od kolovoza iste godine Justinijan postaje samostalni vladar te vlada sve do svoje smrti 11. studenog 565. godine. Justinijan po dolasku na carsko prijestolje pokazuje odlučnost u svojim težnjama da uspostavi cjelovitost Istoka i Zapada u pogledu teritorija, politike, zakonodavstva i vjere. Kako bi oživio staru rimsku slavu i uspješno proveo reforme u državi, Justinijan je uložio mnogo truda kako bi uskladio primjenu zakona i propisa koji će se odnositi na sve stanovnike carstva. Sudska aktivnost Justinijana primarno je povezana sa sastavljanjem zbornika *Corpus iuris civilis* kojim je car sakupio važeće pravne izvore te ih uz pročišćenja i interpolacije sistematizirao i zatim zakonski osnažio. U neobično kratkom vremenu od 528. do 534. godine komisija, koju su činili pravnici i profesori pravnih škola, uz rukovodstvo kancelara Tribonijana izradila je čak dva Kodeksa, Digestu i Institucije. Navedene četiri zbirke smatrane su jedinstvenim Justinijanovim zakonikom koje su od vremena glosatora, zajedno s kasnije izdanim Novelama, objedinjene pod zajedničkim nazivom *Corpus iuris civilis*.

Ključne riječi: car Justinijan, *Corpus iuris civilis*, kodifikacija, rimsko pravo

Sadržaj

1.	Uvod.....	- 6 -
2.	Flavius Petrus Sabatius Iustinianus.....	- 7 -
3.	Vladavina i osvajanja	- 9 -
4.	Pobuna „Nika“ 532. godine	- 12 -
5.	Tijek kodifikacije.....	- 14 -
6.	Codex Iustinianus	- 17 -
7.	Digestae ili Pandectae.....	- 19 -
8.	Institutiones.....	- 22 -
9.	Codex Iustinianus repetitae praelectionis	- 26 -
10.	Novellae	- 28 -
11.	Corpus iuris civilis i interpolacije.....	- 30 -
12.	Neke od promjena u zakonodavstvu	- 32 -
13.	Nasljedno pravo	- 34 -
14.	Zaključak	- 36 -
	Literatura.....	- 37 -

1. Uvod

Očuvanju rimskog prava doprinijele su mnoge predjustinijanske kodifikacije, no najznačajniju kodifikaciju proveo je car Justinijan u razdoblju od 528. do 534. godine kada su nastali *Codex Iustinianus*, *Digestae*, *Institutiones* i *Codex Iustinianus repetitae praelectionis* te kasnije tijekom njegove vladavine *Novelae*. Kasnije su navedene zbirke prava dobile jedinstven naziv *Corpus iuris civilis* te je pod tim nazivom Justinijanova kodifikacija rimskog prava poznata i danas. Car je ovim pothvatom uspio sačuvati rimsko pravo za sve buduće generacije, a Justinijanova kodifikacija nalazi se i u temeljima današnje pravne znanosti. Justinijan u potpunosti preuzima carsko prijestolje nakon smrti cara Justina, ujaka kojemu je bio desna ruka. Tijekom svoje vladavine vraća sjaj veličanstvenom Rimskom Carstvu te zahvaljujući sposobnim vojskovođama, širi bizantsku vlast na područje Ilirika, sjeverne Afrike, jugoistočne Španjolske i Italije. Car je imao i velik utjecaj nad Crkvom koju je podvrgnuo svojoj vlasti, a poznat je i po graditeljskim pothvatima te gradnji crkve Svete Sofije. Cilj ovoga rada je analizirati vladavinu cara Justinijana, okolnosti u državi i društvu koje su dovele do značajnih promjena i kodifikacije rimskog prava, odnosno kako je tekao proces kodifikacije, koje zbirke obuhvaća *Corpus iuris civilis*, te naposljetku utjecaj kodifikacije na cjelokupnu pravnu znanost.

2. Flavius Petrus Sabatius Iustinianus

Justinijan, ili Flavius Petrus Sabatius Iustinianus kako se spominje u nekim povijesnim izvorima, rođen je 482. godine u Taureziju, mjestu za koje se pretpostavlja da se nalazilo blizu Skopja (Vodno) prema jednoj teoriji ili prema drugoj kod Lebana (Caričinog Grada) koji se nalazi u južnoj Srbiji. Takva nagađanja dovela su do formiranja mišljenja kako je Justinijan bio slavenskog podrijetla budući da potječe iz naših krajeva, što nije točno zato što su tek za Justinijanovog doba Slaveni boravili u većim skupinama na Balkanu. Sam Justinijan kasnije je izjavio kako se u njegovoj kući govorio latinski jezik iz čega proizlazi zaključak da je dolazi iz romanizirane ilirske težačke obitelji. Ime Flavius Petrus Sabatius dobio je po rođenju, a ime Iustinianus primio je po rimskom običaju nakon što ga je ujak i mecena Justin posvojio. Naime, njegov ujak Justin imao je presudan značaj u Justinijanovom životu.¹ Justin, koji je tada bio zapovjednik garde cara Anastazija te kasnije od 518. godine i sam car, doveo je Justinijana sa sobom u Konstantinopol još za njegovih mladih dana.² Materinski jezik bio mu je latinski, a grčku izobrazbu stekao je u Konstantinopolu gdje mu je Justin omogućio školovanje te ga je potom uzeo i za svoga suvladara. Kako je Justinijan bio iznimno marljiv, zahvaljujući svestranoj naobrazbi vrlo dobro je poznao pravo, povijest i teologiju.³

Justinijan se posebno isticao svojom inteligencijom i marljivošću te je svome ujaku, odnosno poočimu nakon posvojenja bio desna ruka sve do preuzimanja carskoga trona. Tijekom toga vremena, Justinijan je obnašao najrazličitije visoke funkcije poput zapovjednika odjela garde koji je čuvao cara (*comes domesticorum*), a bio je i pomoćnik cara u svojstvu zapovjednika pješadije i konjice (*magister equitum et peditum*). Stekao je ugledni naziv patricius te je imenovan konzulom 521. godine. U travnju 527. godine car Justin ga je službeno imenovao svojim suvladarom, a već od kolovoza iste godine Justinijan je postao samostalni vladar te je vladao sve do svoje smrti 11. studenog 565. godine.

Justinijanu se s pravom može pripisati pridjev najistaknutijeg i najsposobnijeg vladara od svih bizantskih careva, a 6. stoljeće se u povijesnim knjigama još naziva i Justinijanovo doba. Osim velikih djela koja je činio dugotrajno na raznim područjima, treba spomenuti zasluge za ponovno širenje carstva prema zapadu osvajanjem Italije, sjevera Afrike i dijelova

¹ Romac, Ante, *Justinijan: Institucije*, Latina et Graeca, Zagreb, 1994., str. 5.-6.

² Romac, Ante, *Rimsko pravo*, Narodne novine, Zagreb, 1994., str. 58.-59.

³ Stein, Peter, *Rimsko pravo i Europa: Povijest jedne pravne kulture*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2007., str. 42.

Španjolske, zatim izgradnja Svete Sofije (Hagia Sophia) u Konstantinopolu kojom je želio nadmašiti Salomonov hram, no posebno je važna pravna reforma koju je proveo kroz kodifikaciju rimskog prava čime je postavio temelj za izgradnju budućeg europskog prava. Justinijanovim uspjesima doprinijela je situacija u carstvu jer su njegovi prethodnici suzbili germansku prijetnju dok su germanske države bile vrlo slabe i podložne osvajanju. Također državna blagajna bila je puna zahvaljujući caru Anastaziju I. koji je proveo financijsku reformu.⁴ To sve ne bi bilo moguće bez Justinijanovog izvrsnog odabira najsposobnijih ljudi za suradnike u upravi i vojsci. Iz vremena njegove vladavine ističu se mnogi sposobni pojedinci poput stratega i vojskovođe Belizara, uspješnog diplomata i zapovjednika eunuha Narzesa, sposobnog iako omraženog ministra unutrašnjih poslova i financija Ivana iz Kapadokije, Petra Patricija za obavljanje diplomatskih poslova, te uglednog pravnika Tribonijana koji je uvelike zaslužan za pravnu reformu.⁵ Glasovita kodifikacija, u srednjem vijeku nazvana *Corpus iuris civilis*, sastavljena je od djela rimskih pravnika i carskih konstitucija te predstavlja sačuvan opus rimskog prava budući da je izvan kodifikacije vrlo malo sačuvanih izvora.⁶

Slika 1. Mozaik u crkvi San Vitale u Ravenni koji prikazuje cara Justinijana u purpurnom ogrtaču s pratiocima, a desno se nalazi nadbiskup Maksimilijan.⁷

⁴ Skupina autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta: 7 – 300 - 700*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1976., str. 3104.

⁵ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 58.-59.

⁶ Horvat, Marijan; Bastaić, Konstantin; Sirotković, Hodimir, *Rječnik historije države i prava*, Informator: Novinsko-izdavački štamparski i birotehnički zavod, Zagreb, 1998., str. 374.

⁷ [https://ro.wikipedia.org/wiki/Iustinian_I_\(cel_Mare\)](https://ro.wikipedia.org/wiki/Iustinian_I_(cel_Mare)) (26.07.2020.)

3. Vladavina i osvajanja

Zahvaljujući širokoj naobrazbi, Justinijan je stekao spoznaju kolika je bila slava i veličina Rimskog Carstva te je zbog svojih religijskih shvaćanja i nakana provodio razne aktivnosti u mnogim područjima. Po dolasku na carsko prijestolje, Justinijan je pokazao odlučnost u svojim težnjama da uspostavi cjelovitost Istoka i Zapada u pogledu teritorija, politike, zakonodavstva i vjere.⁸ Tada započinje niz ratova koje je Justinijan pokrenuo kako bi ostvario obnovu Rimskog Carstva u punom sjaju i veličini. Naime, pravo istočnog cara na dominaciju nije nestalo. Rimsko Carstvo je i dalje jedinstvena tvorevina unatoč podijeljenoj upravi na istočni i zapadni dio, a ako se dogodi da jedan vladar nestane, druga polovica automatski potpada pod vlast preostalog vladara. Zapadni car je nestao te su uslijedile provale barbarskih plemena, ali Istočni car nije prepustio pravo posjeda nad tim carskim teritorijem.⁹ Taj teritorij smatrao se vječnim i neopozivim posjedom Rimskog Carstva te mu je i dalje pripadao. Unatoč germanskim osvajanjima, održala se ideja jedinstva i univerzalnosti Rimskog Carstva te je rimski car i dalje bio poglavar cjelokupnog rimskog i kršćanskog svijeta.¹⁰ Dijelovi nekadašnjeg zapadnog Rimskog Carstva sada su se nalazili već pedeset godina u rukama barbarskih naroda. Justinijan je namjeravao uspostaviti ponovno cjelovitost carstva te pokoriti barbarske države i čitav Zapad, odnosno sjevernu Afriku, Španjolsku, Italiju i Ilirik te ih ponovno integrirati. U tome naumu sprječavali su ga sukobi s Perzijancima zbog kojih nije mogao usmjeriti vojsku u drugom pravcu sve dok ih ne završi. Sukobi su okončani nakon nekoliko godina tzv. vječitim mirom, što je značilo uz plaćanje velike odštete. Ipak, car Hosroes ubrzo je prekršio taj dogovor te je provalio u Siriju, razorio Antiohiju i došao sve do morske obale. Tako je na istočnim granicama ponovno izbilo neprijateljstvo koje je potrajalo sve do pred kraj Justinijanove vladavine, tj. do 562. godine kada je sklopljen mirovni sporazum na 50 godina.¹¹

⁸ Skupina autora, *Povijest 5: Kasno Rimsko carstvo i rani srednji vijek*, Europapress holding, Zagreb, 2007., str. 332.

⁹ Pirenne, Henri, *Povijest Europe: od seobe naroda do XVI. stoljeća*, Marjan tisak, Split, 2005., str. 20.

¹⁰ Ostrogorski, Georgije, *Povijest Bizanta 324.-1453.*, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2008., str. 40.

¹¹ Romac, A., *Justinijan: Institucije*, str. 6.-7.

Slika 2. Bizantsko Carstvo 555. godine¹²

Justinijan se konačno obračunao s barbarskim plemenima pa je uz pomoć vojskovođa Belizara i Narzesa uspio poraziti Vandale i Ostrogotе. Godine 533. Vandalima je oduzeta provincija Afrika, a Ostrogoti u Italiji su poraženi u dugom i pogubnom ratu koji je trajao u dvije etape od 535. do 540. godine, a da bi 553. godine u bitci kod Mliječnog brda uslijedio potpuni kraj njihovoj vladavini. Nakon što su Ostrogoti poraženi, Justinijan 554. godine izdaje posebnu pragmatičku sankciju za Italiju kojom je ona postala carska provincija. Tom konstitucijom stabilizirala se novonastala situacija u Italiji nakon bizantsko-gotskog ratnog sukoba, a društveni odnosi vratili su se u stanje u kakvom su bili prije rata. Naime, pragmatička sankcija zapravo je jedan oblik konstitucija općeg karaktera i raznog sadržaja koji potječe iz doba kasnog Rimskog Carstva. Kasnije u povijesti taj izraz odnosio se na odredbe vladara koje su donosili bez posredovanja predstavničkih tijela. Dakle, na zahtjev pape Vigilija Justinijan donosi pragmatičku sankciju koja se danas smatra najpoznatijom i najvažnijom, a

¹² https://hr.wikipedia.org/wiki/Justinijan_I._Veliki#/media/Datoteka:Justinian555AD.png (07.08.2020.)

uvrštena je i u *Corpus iuris civilis* u zbirku *Novellae*. Justinijan je pragmatičkom sankcijom uveo carsko zakonodavstvo u Italiju te su time poništene sve odredbe ostrogotskih kraljeva. Narzes je s titulom patricija i s diktatorskim ovlastima upravljao Italijom, koja je sada bila samo provincija, sve do 567. godine, a Rim i Ravenna podređeni su Carigradu. Justinijan je povećao svjetovnu moć klera jer su biskupima dodijeljene funkcije nadzora i kontrole nad gradskom i sudskom upravom u pokušaju da se proširi hijerarhija Istočne crkve na Italiju, no kasnije će se pokazati kako to Justinijanu nije pošlo za rukom. Navedenim okolnostima i padom ostrogotske vlasti, Italija više nije bila povlašteni dio carstva, već je postala obična provincija koju je Istok iskorištavao.¹³

Nakon sukoba s Vizigotima 551. godine carska vlast širi se na veći dio južne Španjolske, a potom se vlast učvršćuje i u Iliriku. Slijedom ovih događaja, Justinijan je uspio proširiti rimsku vlast na većinu područja koja je prvobitno Zapadno Rimsko Carstvo obuhvaćalo prije svoga pada 476. godine. Obnovu bizantske vlasti slijedila je uspostava prijašnjih društveno-gospodarskih odnosa te vraćanje imanja i povlastica veleposjedničkoj aristokraciji, a Sredozemno more opet je postalo unutarnje more Carstva.¹⁴

Kao što je već spomenuto, Justinijanovi vojskovođe ratovali su na Zapadu carstva iako su bili jednako potrebni na Istoku. Tako su Justinijanova osvajanja raspršila vojna i financijska sredstva. Nadalje, pred kraj njegove vladavine Carstvo je bilo vrlo slabo te su u nekoliko desetljeća nakon njegove smrti izgubljena neka od najvažnijih i najbogatijih teritorija, odnosno gotovo sve što je Justinijan osvojio.¹⁵

¹³ Skupina autora, *Povijest 5: Kasno Rimsko carstvo i rani srednji vijek*, str. 333.-340.

¹⁴ Ostrogorski, G., *Povijest Bizanta 324.-1453.*, str. 41.

¹⁵ Goldstein, Ivo; Grgin, Borislav, *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, Novi liber, Zagreb, 2006., str. 89.

4. Pobuna „Nika“ 532. godine

Justinijana u njegovoj vladavini najviše je vodila ideja o ponovnoj uspostavi veličanstvenog Rimskog Carstva, no na putu prema njezinome ostvarenju bilo je mnogo zapreka. Po dolasku na vlast, unutar bizantske države vladali su unutarnji nemiri te 532. godine dolazi do pobune u carskoj prijestolnici. Nerede su predvodili najniži pučki slojevi revoltirani činjenicom da plemići i trgovci žive u obilju dok je običnom puku onemogućen gospodarski uspon zbog nametnutih velikih poreza. Pobunu su vodile dvije struje, stranke „plavih“ i „zelenih“ koje su s vremenom ojačale i prerasle iz skupina navijača na hipodromskim trkama u stranke i gradsku policiju te su okupljali pristaše koji su dijelili jednake narodne težnje. Zeleni su promovirali interese novog činovništva, bogatih trgovaca s Istoka te su podržavali istočnjačke sekte poput monofizitizma. Plavi su zagovarali težnje stare veleposjedničke grčkorimske senatske aristokracije i zalagali su se za pravovjernu dogmu.¹⁶ Pobunjene stranke su se udružile i pod krilaticom „Nika“, po kojoj je pobuna dobila istoimeni naziv, započele

Slika 3. Hipodrom u Konstantinopolu¹⁷

¹⁶ Goldstein, I.; Grgin, B., *Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku*, str. 91.

¹⁷ <https://www.armstrongeconomics.com/nika-riots/> (10.08.2020.)

borbu protiv cara i vlade. Justinijan je popustio i da bi udovoljio razljućenom puku, uklonio je Ivana iz Kapadokije i Tribonijana s njihovih funkcija. Nakon što je puk izabrao protucara, Justinijan se spremio na bijeg, a od tog nauma odgovorila ga je žena Teodora. Ona je odbila pobjeći s njim pozivajući se na staru izreku da je purpur najljepši pokrov. Justinijan nije napustio Konstantinopol, a ustanak je naposljetku krvavo ugušen uz pomoć vojske i vojskovođe Belizara.¹⁸ Strašan pokolj u gradu i na Hipodromu odnio je tisuće života, ali je donio kraj pobunjeničkom pokretu. Bizantska aristokracija pobijedila je slobodarska nastojanja gradova, a carevi suradnici, Ivan iz Kapadokije i Tribonijan koji su smijenjeni za vrijeme pobune, vraćeni su na svoje funkcije. Ivan iz Kapadokije morao je prikupiti sredstva za pothvate cara te je zbog tog nezahvalnog položaja bio omražen u narodu. S pozitivne strane, on je uvelike doprinio razvoju uprave, na njega su adresirane Justinijanove novele, a vlada je konačno poduzela odlučne mjere protiv nadmoći veleposjedničke aristokracije. No, poduzete mjere nisu polučile uspjeh jer je upravnim reformama nedostajao jasan smjer te nije ostvareno temeljito preuređenje zastarjele uprave.¹⁹ Spomenuta zbivanja potaknula su Justinijana na kompletnu reformu uprave, prava, gospodarskog i društvenog života. Cijela uprava države bila je korumpirana, a najveći problem bio je porezni sustav. Reforma poreznog sustava nije bila uspješna jer se država nije odrekla prihoda od poreza te se reforme nisu provodile u dovoljnoj mjeri zbog drugih interesa. Justinijan je shvatio da može uspješno provesti reformu nakon što reformira pravni sustav.²⁰ Zahvaljujući Justinijanovoj kodifikaciji, koja se sastojala od nekoliko dijelova objedinjenih pod nazivom *Corpus iuris civilis*, započela je bizantska pravna povijest, dok istovremeno rimska pravna povijest doživljava svoj kraj. Između 529. i 534. godine objavljene su *Codex*, *Digestae* i *Institutiones*, a naknadne zakone Justinijana i njegovih nasljednika Justinijana II. i Tiberija II. nalaze se u zbirci pod nazivom *Novellae*.²¹ Kodifikacija rimskog prava dala je državi pravnu osnovu te je rimsko pravo zapisano misaonom jasnošću i jezgrovitošću reguliralo čitav javni i privatni život države, ali i pojedinca i njegove obitelji, odnose između građana, poslovni promet te vlasničke odnose. Zbornik nije vjerna kopija i obična reprodukcija starog rimskog prava, već je pravo prilagođeno društvenom ustroju i odnosima toga vremena tako da je izvorna rimska pravna literatura skraćivana i mijenjana u duhu kršćanskog te heleniziranog Istoka.²²

¹⁸ Sethe, Paul, *Epohe svjetske istorije: od Hamurabija do Kolumba*, Izdavačko preduzeće "Veselin Masleša", Sarajevo, 1963., str. 155.

¹⁹ Ostrogorski, G., *Povijest Bizanta 324.-1453.*, str. 43.-44.

²⁰ Skupina autora, *Velika ilustrirana povijest svijeta: 7 – 300 - 700*, str. 3106.-3110.

²¹ Margetić, Lujo, *Opća povijest prava i države*, Pravni fakultet, Rijeka, 1998., str. 114.

²² Ostrogorski, G., *Povijest Bizanta 324.-1453.*, str. 45.

5. Tijek kodifikacije

Za postizanje stabilnosti u unutrašnjosti države uz teritorijalnu cjelovitost, ključno je bilo Justinijanovo opsežno djelovanje na svim područjima počevši od njegovih vjerskih stavova i politike, reforme uprave, smanjenja poreznih opterećenja, borbe protiv korupcije u državnim službama, velikih graditeljskih pothvata i obnove carstva, brige za niže društvene skupine i sitne posjednike te reforma i kodifikacija prava koja je bila od presudnog značaja. Želja za uspostavom nekadašnjeg Rimskog Carstva, iznjedrila je reformatorsku kodifikaciju rimskog prava kojom je Justinijan uredio i popisao rimsko pravo te ga osigurao kao nasljeđe za predstojeće generacije. S obzirom na to da se rimsko pravo proteže kroz tisućljeće dugo razdoblje, razvile su se mnoge institucije koje su se ispreplitale s tradicionalnim što je otežavalo njegovu primjenu. Rimski carevi poduzimali su razne mjere od zabrana jednih djela, a dopuštenje korištenja drugih ili ograničenje u pogledu autora i kodifikacija na koje se smjelo pozivati pred sudom. Bilo je i nekoliko ranijih pokušaja kodifikacija, primjerice *Codex Gregorianus*, *Codex Hermogenianus* i nešto smjeliji *Codex Theodosianus* cara Teodozija II. koji je izvršio kodifikaciju samo jednim dijelom jer nije uspio obuhvatiti pravničko pravo.²³ Prije Teodozija, sličnu zamisao imao je Cezar koji je također htio objediniti važeće rimsko pravo, no to ostvarenje postigao je tek car Justinijan u posljednji tren, odnosno nakon što su vojskovođe uspostavili jedinstvo carstva posljednji put.²⁴ Prije smrti Justinijan je bio uvjeren kako je ostvario svoju želju o obnovi i jedinstvu Rimskog carstva, kako se tada nazivalo bizantsko carstvo, te se prostiralo na teritoriju cijelog sredozemnog svijeta.²⁵ Justinijanov cilj bio je objediniti carske konstitucije i pravničko pravo sa željom da oživi slavnu prošlost te stvori djelo koje će pružiti pregled u prijašnje stanje, ali i njegovu primjenu onda kada bude dovršeno. Osnivanjem pravnih škola u Berytu i Konstantinopolu proširio se interes za rimskim pravom i javlja se sve veća potreba za obrazovanjem pravničkog kadra. Justinijan je htio da popisana pojedina djela koja će sačinjavati budući *Corpus iuris Civilis*, budu korisna kako za praktične potrebe suđenja i upravljanja, tako i za poslove nastave te školovanja budućih pravnika. Kodifikacija je prilagođena suvremenim potrebama, ali zbog primjene u znanstvene svrhe, sadrži podatke koji su već tada bili samo od povijesne važnosti. U tom pothvatu

²³ Romac, A., *Justinijan: Institucije*, str. 7.-9.

²⁴ Horvat, Marijan, *Rimsko pravo*, Školska knjiga, Zagreb, 1958., str. 61.

²⁵ Sherrard, Philip, *Bizant*, Mladost, Zagreb, 1972., str. 58.

Justinijan je uspio te je u iznimno kratkom roku stvorio djelo koje je sačuvalo rimsku pravnu misao za kasnije naraštaje.²⁶

Kako bi oživio staru rimsku slavu i uspješno proveo reforme u državi, Justinijan je morao uložiti mnogo truda kako bi uskladio primjenu zakona i propisa koji će se odnositi na sve stanovnike carstva. Sudska aktivnost Justinijana primarno je povezana sa sastavljanjem zbornika *Corpus iuris civilis* kojim je car sakupio važeće pravne izvore te ih uz pročišćenja i interpolacije sistematizirao i potom zakonski osnažio.²⁷ Kako bi se omogućilo sastavljanje tako kompleksnog zakonika potreban je visok stupanj stručnosti učitelja istočnih pravnih škola, a najznačajniju ulogu imao je glavni sudski savjetnik Tribonijan. Ovako zahtjevan projekt kodifikacije prava povezuje se sa širom idejom povezanosti i jedinstva rimskoga i kršćanskog svijeta kojom se Justinijan vodio prilikom djelovanja u svim područjima.²⁸ Može se povući poveznica između kršćanstva i rimskog prava s obzirom na činjenicu da ta dva važna čimbenika čine temelj zapadnoeuropske kulture, a također su ostavili neizbrisiv trag u cjelokupnoj povijesti.²⁹ Za vrijeme njegove vladavine prikupljeni su, a potom usklađeni spomenici rimskog prava. Na početku svoje vladavine, Justinijan je krenuo prema ostvarivanju svoga cilja i stvaranju centraliziranog pravnog sistema koji bi važio na području cijelog carstva što bi označilo kraj razlikama između *ius veteres* i *ius novum*, odnosno između pravnih tekstova starih pravnika i znamenitih pravnih izvora u carskim konstitucijama. Stoga je zakonodavna vlast i stvaranje prava moralo biti centralizirano i nadzirano iz jednog centra. Ipak, kodifikacije su se općenito donosile bez navođenja pravih političkih ciljeva koji su bili dijelom smjernica kojima se rukovodila komisija pri njihovom stvaranju. Određeni motivi i okolnosti koje su dovele do stvaranja kodifikacije mogu se utvrditi iz Justinijanovih konstitucija, ali ne i politički ciljevi jer nisu objavljeni otvoreno. Kao razlozi reorganiziranja prava navodi se Justinijanova ideja obnove pravne znanosti kako bi ostala sačuvana za buduće naraštaje, dok neki izvori tvrde da je carev jedini cilj bila težnja za slavom, a ostali pak navode potrebu pravne prakse i pravnih škola jer se mnogo instituta do tada izmijenilo.³⁰

²⁶ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 58.-59.

²⁷ Petrak, Marko, *Traditio Iuridica*, Vol II., Verba Iuris, Novi Informator, Zagreb, 2016., str. 57.

²⁸ Skupina autora, *Povijest 5: Kasno Rimsko carstvo i rani srednji vijek*, str. 338.

²⁹ Margetić, Luj, *Rimsko pravo kao europski fenomen i hrvatska pravna povijest*, Pravni fakultet, Rijeka, 1997., str. 1.-2.

³⁰ Skupina autora, *Hrestomatija rimskog prava*, Svezak I., Pravni fakultet, Zagreb, 1998., str. 13.-14.

Već 13. veljače 528. godine Justinijan donosi konstituciju „*Haec quae necessario*“ kojom je sazvao deseteročlanu komisiju koju je činilo sedam visokih državnih dužnosnika na čelu s Tribonijanom te dva istaknuta odvjetnika i profesora prava Teofila, sa zadatkom sređivanja carskih konstitucija.³¹ Njihov zadatak bio je postojeće i neusklađene kodekse i novele prikupiti te ih rasporediti po sadržaju i kronologiji na *lege* i *constitutiones*. Iz prethodnih pravnih kodeksa *Gregorianus*, *Hermogenianus* i *Theodosianus* te postteodozijanskih novela i ostalih konstitucija komisija je trebala izabrati važeće propise i sastaviti novi zbornik koji bi objedinio, a potom i zamijenio ostale zbirke. To je podrazumijevalo da komisija može mijenjati, skraćivati, spajati i uklanjati dotadašnja proturječna rješenja. Na putu do kompletiranja novog kodeksa prvo je trebalo obaviti opsežan posao usporedbe, analiziranja i sređivanja svih rukopisa i materijala s potrebama onoga doba. U neobično kratkom vremenu od 528. do 534. godine komisija, koju su činili pravници i profesori pravnih škola, uz rukovodstvo kancelara Tribonijana izradila je čak dva Kodeksa, Digestu i Institucije. Navedene četiri zbirke smatrane su jedinstvenim Justinijanovim zakonikom i bile su ravnopravne, odnosno s jednakom zakonskom snagom. Kodeks, Digesta, Institucije te kasnije izdane Novele se od vremena glosatora nazivaju zajedničkim imenom *Corpus iuris civilis*.³² Zakonodavno jedinstvo koje je Justinijan naumio obnoviti ujedno je trebalo učvrstiti socijalni poredak sličan poretku klasičnog doba, a vojska i oružane snage uspostavile su nekadašnju teritorijalnu veličinu carstva. Iz svega toga proizlazi zaključak kako je Justinijan bio orijentiran prema prošlosti te da njegova kodifikacija prava odražava ponajviše konzervativizam, unatoč prilagodbama tadašnjem dobu.³³ Kodifikacija iznosi ono najvažnije iz rimske povijesti, a kako nije imala najveći utjecaj u Justinijanovo doba, njezin značaj do izražaja dolazi tek u kasnijim stoljećima u vrijeme recepcije rimskog prava. Opčinjenost klasičnim vrijednostima tijekom razdoblja humanizma i renesanse te djelatnost pravnih škola, stvorilo je plodno tlo za recepciju rimskog prava, a glosatori i postglosatori su izučavanjem te komentiranjem Justinijanove kodifikacije i školovanjem pravnika iz cijele Europe, omogućili uvjete za ponovnu praktičnu primjenu rimskog prava.³⁴

³¹ Bandović, Sanjin, *Institucije kao dio sistema Justinijanove kodifikacije*, Magistrat, Sarajevo, 2007., str. 67.-68.

³² Horvat, M., *Rimsko pravo*, str. 61.

³³ Skupina autora, *Hrestomatija rimskog prava*, str. 13.-14.

³⁴ Romac, Ante, *Rječnik rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1989., str. 408.

6. Codex Iustinianus

U tek godinu dana, rad komisije priveden je kraju što je rezultiralo novim kodeksom pod imenom *Codex Iustinianus*. Unatoč poteškoćama, komisija je 7. travnja 529. godine konstitucijom „*Summa rei publicae*“ proglasila kodeks koji se sastojao od važećih carskih zakona iz vremena poslije Hadrijana. Car ga je objavio 16. travnja 529. godine u provincijama, a istoga dana stupa na snagu.³⁵ Nevjerojatno brzi dovršetak ovako važnog djela izvora rimskog prava objašnjava se činjenicom da je kodeks sastavljen na temelju sličnih zbirki poput *Codex Gregorianus*, *Codex Hermogenianus* te *Codex Theodosianus*. Danas se ne može točno utvrditi kako je izgledao i što je sadržavao *Codex Iustinianus* jer ovo prvo djelo kodifikacije nije sačuvano. Naime, Kodeks je konstitucijom *Cordi nobis* zamijenjen 534. godine drugim izdanjem *Codex Iustinianus repetitae praelectionis* koje je objedinilo kasnije donesene konstitucije koje je car donio kako bi riješio sporna pitanja u pravu. Posljedično *Codex Iustinianus* nije prepisivan te imamo očuvan samo tekst njegovoga kasnijeg, izmijenjenog izdanja.³⁶ Ipak, pronađen je jedan papirus na kojemu se može iščitati ulomak naslova iz prve knjige, na temelju čega je izveden zaključak da je razlika prvog i drugog kodeksa bilo puno. Također, Justinijanova zamisao kodifikacije tada je bila pojednostavljena zbog toga što je *Codex Iustinianus* uključivao Zakon o citiranju cara Valentinijana III. iz 426. godine što je bitno utjecalo na upotrebu samo nekih od pravničkih djela.³⁷ Zna se kako je kodeks bio podijeljen na 12 knjiga koje su se dijelile na tituluse, a zatim titulusi na fragmente i paragrafe. Prva knjiga govori o pravnim izvorima, crkvenom i javnom pravu, a od druge do osme knjige obrađuje se privatno pravo. Deveta knjiga obrađuje kazneno pravo, a od desete do jedanaeste knjige obuhvaćena je materija financijskog i upravnog prava.³⁸

U komisiji je među činovnicima bio Tribonijan koji je tada bio *magister officiorum*, odnosno šef dvorskog kabineta i carev bliski suradnik. Tribonijan je poglavito zaslužan za uspjeh pri izradi kodeksa pa mu je Justinijan dodijelio funkciju *quaestor sacri palatii*, tj. ministra pravde. Klasifikacija sveukupnog nasljeđa rimskih klasičnih pravnih djela koja su

³⁵ Malenica, Antun, *Izvori rimskog prava*, Tom I, Naučna knjiga, Beograd, 1989., str. 212.

³⁶ Romac, A., *Justinijan: Institucije*, str. 10.

³⁷ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 59.-60.

³⁸ Petrak, M., *Traditio Iuridica*, str. 57.-58.

preživjela do 6. stoljeća nalazilo se u vrlo neorganiziranom stanju te je njihova reorganizacija bila od velikog povijesnog značaja. U prvoj komisiji pravnik Tribonijan bio je samo član, a da bi kasnije pretežito sam razradio projekt s ciljem stvaranja kodifikacije. Tribonijana su krasile mnoge osobine poput izraženih organizacijskih sposobnosti, izvrsnog pravnčkog znanja s uspješnom karijerom koju su pratile Justinijanove pohvale. S druge strane, povjesničar Prokopije ga je opisao na drugačiji način navodeći kako je Tribonijan bio vjerski skeptik i škrtac koji je često popuštao Justinijanu i svojim ostalim suradnicima, no to se treba uzeti s rezervom.³⁹ No čitajući Prokopijeve zapise, još rjeđe se može naići na neku isključivo pozitivnu karakteristiku cara Justinijana što dovodi u pitanje vjerodostojnost takvog povijesnog izvora. Prokopije ga naziva prevrtljivcem jer se Justinijan istodobno ponašao izopačeno, ali pokorno i odgovorno te navodi kako se suprotne osobine kod njega isprepliću.⁴⁰ Prokopije se ističe kao najoštrij kritičar ne samo Tribonijana, već i cara Justinijana i carice Teodore, no za njegove konstatacije nema potvrde u drugim povijesnim izvorima.⁴¹ Neki smatraju kako car prvotno nije imao takvu namjeru ili je imao skromniji plan kodifikacije, te da je pod utjecajem Tribonijana ta ideja o cjelokupnoj kodifikaciji sazrela. Tribonijan je kasnije skoro u potpunosti sam organizirao posao kodificiranja te je njegov utjecaj i uloga kod kodifikacije najbolji pokazatelj da je on jedan od najsposobnijih suradnika cara Justinijana.⁴²

³⁹ Bandović, S., *Institucije kao dio sistema Justinijanove kodifikacije*, str. 68.-69.

⁴⁰ Prokopije, *Tajna historija*, Stvarnost, Zagreb, 1988., str. 69.-70.

⁴¹ Romac, A., *Justinijan: Institucije*, str. 16.-17.

⁴² Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 60.

7. Digestae ili Pandectae

Kancelar Tribonijan započinje veliki projekt sakupljanja i sređivanja pravničkog prava nakon što mu je 15. prosinca 530. godine upućena konstitucija „*Deo auctore*“ koja je sadržavala smjernice i upute za rad u novoj komisiji koja je sada trebala organizirati *digere* pravo i tako kreira novo djelo *pandectae* odakle i potječe naziv *Digesta* ili na grčkom *Pandectae*.⁴³ Konstitucija je naložila da se trebaju prikupiti sva djela rimskih pravnika koji su imali *ius respondendi* bez ograničenja koja su postavljena Zakonom o citiranju (*Lex citationis*). No car prvo donosi veći broj konstitucija pod nazivom *Quinquaginta decisiones* ili Pedeset odluka kojima su riješene i uklonjene proturječnosti iz djela rimskih pravnika i napravljena je prilagodba potrebama onog vremena. Pojedine konstitucije iz zbirke su uvrštene u *Codex Iustinianus*, a sama zbirka kao cjelina nije sačuvana. Car Justinijan krenuo je u ostvarivanje mnogo kompliciranijeg pothvata, pripremu i kodifikaciju pravničkog prava u obliku zbirke pod nazivom *Digesta*. Može se nazvati zbirkom sveukupnog prava s obzirom na to da riječ *Digesta* dolazi iz latinskog jezika od glagola *digere* što znači srediti, urediti, dok *Pandectae* potječe iz grčkog jezika od riječi *pan* koja znači sve, te riječi *dehesthai* što znači sadržavati. Pravnik Tribonijan za rad na kodifikaciji sastavio je komisiju od šesnaestorice suradnika koji su pod njegovim nadzorom i prema njegovim uputama organizirali i sakupili pravničko pravo kako bi se sačuvalo ono što je potrebno za praksu i nastavu, a izbacilo nepotrebna proturječja i ponavljanja. Komisiju su sačinjavali profesori Theofilus i Cratinus iz Konstantinopola te Dorotheus i Anatolius iz Beryta, visoki službenik Constantinus, te jedanaest odvjetnika Stefan, Mena, Prozdocije, Eutolmije, Timotej, Leonid, Leonitije, Platon, Jakov, Konstantin i Ivan. Može se uočiti razlika u odnosu na komisiju za sastavljanje prvog kodeksa koju su činili poglavito državni službenici, dok u ovoj komisiji, s obzirom na materiju koju je trebalo obraditi, prevladavaju odvjetnici i profesori pravnih škola koji su najbolje poznavali staro pravničko pravo.⁴⁴ Tribonijan je kod odabira članova za komisiju vjerojatno imao na umu njihovo znanje i kompetentnost, a ne njihovu službenu funkciju. S obzirom na težinu i obujam posla koji je trebalo obaviti, komisija je u vrlo kratkom roku od tri godine uspjela završiti najveće i najvažnije djelo kodifikacije, za koje je Justinijan predviđao da će trebati čak deset

⁴³ Bandović, S., *Institucije kao dio sistema Justinijanove kodifikacije*, str. 69.

⁴⁴ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 60.

godina. Tako je već 16. prosinca 533. godine konstitucijom *Tanta* (grčki *Dedoken*) objavljena *Digesta seu Pandectae*, a stupila je na snagu 30. prosinca 533.⁴⁵

Zbirka *Digesta* se dijeli na 50 knjiga s time da se sve knjige, osim 30., 31. i 32., dijele na 432 titule s označenim sadržajem, a pojedini tituli se dijele na fragmente ili *leges* kojih ukupno ima 9142. Veći fragmenti kasnije su podijeljeni na uvod ili *principium* te paragrafe. Budući da su fragmenti preuzeti iz djela pravnika, uz svaki fragment nalazi se oznaka ili *inscriptio* od kojeg pravnika i iz kojeg djela je preuzeto, a to je od posebne važnosti jer su na temelju toga utvrđena djela koja su pojedini pravници napisali što je kasnije omogućilo djelomičnu rekonstrukciju njihovih spisa. Više od jedne trećine teksta potječe od Ulpijana te jedna šestina od Paula, a postoje i tekstovi starijih pravnika iz doba kasne Republike. *Digesta* se sastoji od 150 000 redaka, a za njezino sastavljanje pregledano je i sistematizirano gotovo 2000 knjiga (*libri*), odnosno 3 milijuna redaka te 39 djela pravnika u pogledu kojih se komisija nije pridržavala Justinijanovog naputka da se uzimaju djela pravnika s *ius respondendi*, jer su tu uključena neka djela pravnika koji su živjeli više od šesto godina ranije poput Kvinta Mucija Scevola. U to vrijeme se sva literatura širila rukopisom pa je i s tehničke strane bilo teško prikupiti i srediti tolika djela, s napomenom da *Digesta* danas otisnuta sitnim slovima obuhvaća skoro 1000 stranica.⁴⁶

Najpoznatiji i najbolji rukopis *Digesta* potječe iz 6. ili s početka 7. stoljeća, dakle nastao je ubrzo nakon Justinijanove smrti, a od 15. stoljeća čuva se u Firenzi te je stoga rukopis nazvan *Littera Florentina*. Pretpostavlja se da je napisan negdje u južnoj Italiji, a navodno je otkriven 1135. godine i prvo je čuvan u Pisi odakle su ga Firentinci odnijeli 1406. godine kao ratni plijen.⁴⁷ Uz Florentinu postoji još oko 500 drugih tekstova nastalih kasnije prepisivanjem osnovnog rukopisa u pravnoj školi u Bologni kojima su se služili glosatori, a nazivaju se *Litterae bononienses*. Materijal u vulgatnim rukopisima dijeli se na tri dijela koji se nazivaju *digestum vetus*, *infortiatum* i *digestum novum*.⁴⁸

Ulomci u *Digestama* raspoređeni su po naslovima, a više naslova čini jednu knjigu te je svaki naslov posvećen zasebnoj temi. Ako se neka materija nije mogla raspodijeliti, primjerice kod legata, tada se jedan naslov može protezati na više od tri knjige. Ipak, češće se izlagala pravna materija na temelju pojmovne diobe, kao što je u slučaju kupoprodaje koja se

⁴⁵ Horvat, M.; Bastaić, K.; Sirotković, H., *Rječnik historije države i prava*, str. 222.

⁴⁶ Eisner, Bertold; Horvat, Marijan, *Rimsko pravo*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948., str. 91.

⁴⁷ Horvat, M., *Rimsko pravo*, str. 89.

⁴⁸ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 63.

dijeli na osam naslova, ugovor o kupoprodaji jedan naslov s općim pravilima te posebni naslovi koji obrađuju pojedina pitanja kupoprodaje. Redoslijed naslova prati tradicionalni raspored pretorskog edikta, a ulomci unutar naslova pripisuju se izvornom djelu odgovarajućim natpisom (*rubrica*). S obzirom na to da su sastavljači za svaki ulomak navodili i izvor, ne može se zaključiti da je kao autor navedeni pravnik doista napisao točno ono što mu se pripisuje kao izvorni tekst. Tome je tako jer su sastavljači skraćivali izvorne tekstove, izbjegavali ponavljanja, uklanjali proturječnosti te vršili promjene pravnog sadržaja. Uvijek se nametalo pitanje kako je uza svu organizaciju rada u neobično kratkome roku završen tako opsežan posao kodifikacije. Na temelju proučavanja natpisa ili *rubrica*, teoriju o tome iznosi Friedrich Bluhme 1818. godine nakon što je ustanovio da u titulima materija ponavlja određenim redoslijedom.⁴⁹ Prvo se navode djela civilnoga prava, najčešće komentari koji se nazivaju *libri ad Sabinum*. Zatim slijede odlomci o honorarnom pravu ili *libri ad edictum*. Na kraju slijede fragmenti iz praktične književnosti, posebno *responsa* i *quaestiones*, i to poglavito Papinijanove. Bluhme navodi kako u Digestama u pravilu postoje tri skupine odlomaka nazvanih sabinska, ediktalna i papinijanska masa. Neke titule imaju i dodatak ili *appendix* izvadaka iz tridesetak djela, a koji se naziva postpapinijanska masa. Na temelju ovih zaključaka, Bluhme je donio tezu da je komisija za pripremu Digesta djelovala u tri potkomisije, od kojih je svaka pregledavala određenu skupinu djela te se tako dobiveni materijal na plenarnim sjednicama uklapao u određene titule. Tim titulama se ponekad prema potrebama dodavao i četvrti dio koji je možda pripremala posebna potkomisija. Danas je prisutno shvaćanje kako nisu postojala neka prethodna djela koja bi se mogla smatrati pretečama Digesta, ali su sigurno postojali razni komentari, izvadci pravnih djela, pregleda klasičnih djela korištenih u nastavi u pravnim školama u Berytu i Konstantinopolu, te sličnih djela korištenih tijekom suđenja i citiranja na sudu. Zasigurno je da su članovi komisije, profesori i odvjetnici, imali slična djela kojima su se koristili u radu jer nije vjerojatno da se golema klasična literatura mogla pronaći u originalu i pregledavati.⁵⁰ Uz to, postojale su i razne predradnje te su poslovi morali biti racionalno raspodijeljeni. Neizostavan je neposredan nadzor i briga cara Justinijana te pravničke sposobnosti njegovoga kancelara Tribonijana. Ipak, ovaj pothvat ne bi bio završen u tako kratkome roku da nije bilo iznimne organizatorske sposobnost kancelara Tribonijana čije je znanje i iskustvo uvelike bilo presudno za uspješno provedenu kodifikaciju.⁵¹

⁴⁹ Stein, P., *Rimsko pravo i Europa: Povijest jedne pravne kulture*, str. 43.-45.

⁵⁰ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 61.

⁵¹ Romac, A., *Justinijan: Institucije*, str. 10.

8. Institutiones

Prije objavljivanja *Digeste* koja bi bila prekompleksna za studente prvih godina, Justinijan je vodeći brigu o reformi nastave na pravnim školama naredio Tribonijanu da zajedno s dva profesora, Teofilom i Dorotejom, pripremi udžbenik prava za početnike kako bi se zamijenili razni priručnici koji su se do tada koristili i da se zadovolje ondašnje potrebe.⁵² Nakon što je završen posao kodificiranja carskih konstitucija i sređivanje pravničkog prava bližilo se kraju, car Justinijan u konstituciji *Imperatoriam maiestatem* poziva kancelara Tribonijana zajedno s profesorima Teofilom i Dorotejom izdajući im upute za sastavljanje Institucija. Ovaj priručnik trebao je biti izrađen prema Gajevim i ostalim komentarima te nakon što je tekst završen, podnesen je caru koji ga je proučio te mu dao punu snagu konstitucija, odnosno zakonsku snagu.⁵³ Tako je udžbenik pod nazivom *Institutiones* ubrzo završen i objavljen istom konstitucijom *Imperatoriam maiestatem* 21. studenog 533. godine, a stupio je na snagu zajedno s Digestama 30. prosinca 533. godine.⁵⁴ U rimskoj literaturi ima mnogo djela u gotovo svim područjima naziva *Institutiones*. To su djela, odnosno udžbenici koji se bave osnovnim ili uvodnim principima neke nauke ili discipline kako bi omogućili da materija bude što načelnija i sistematičnija. Propedeutička uloga ovog djela car ističe i navodi u konstituciji Carsko veličanstvo (*Imperatoriam maiestatem*):

„Kada je to, uz božju pomoć, bilo završeno, pošto smo pozvali Tribonijana, uzvišenoga muža, upravitelja i bivšeg kvestora našega (carskog) dvora, kao i Teofila i Doroteja, presvijetle muževe, profesore prava, za čiju smo mudrost, poznavanje prava i poštivanje naših naređenja znali od ranije na temelju mnogobrojnih dokaza, posebno smo im naredili da uz naše ovlaštenje i po našim uputama sastave Institucije, da biste vi mogli učiti prve osnove prava, ne o starim pričama, nego primajući ono što je dala carska svjetlost, na taj način da vam ni uši ni razum ne prime ništa beskorisnog, ništa krivo postavljenog (iznijetog) nego samo one činjenice koje se tiču same stvari (pravne znanosti). (...) U njima je kratko izloženo i ono što je ranije bilo nasnazi i ono što je uslijed neprimjenjivanja zagubljeno (zaboravljeno), azatim uz carsku pomoć (kasnije) rasvijetljeno (razjašnjeno).“⁵⁵

⁵² Ankum, Hans, *Was Justinian's Corpus Iuris Civilis A Codification*, Zbornik Pravnog fakulteta u Podgorici, Br. 32, Podgorica, 2001., str. 11.-12.

⁵³ Romac, A., *Justinijan: Institucije*, str. 12.

⁵⁴ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 61.-62.

⁵⁵ Romac, A., *Justinijan: Institucije*, str. 21.-23.

Pored Gajevih i Justinijanovih, Institucije su napisali i objavili istaknuti pravници rimskoga prava poput Florentina, Marcijana, Ulpijana, Paula te Kalistrata. Osim Marcijanovog spisa koji je nešto opširniji, sva navedena djela sastoje se od dvije do četiri knjige te obrađuju osnovna načela pravne znanosti i zbog toga se nazivaju udžbenicima, uvod u pravo, osnove prava i slično. Ova djela ponekad se nazivaju i *Elementa* što također označava uvodno djelo u pravnu nauku i ističe se njihova uloga uvoda u učenje za početnike.⁵⁶ Institucije su pisane na latinskom jeziku te su bile nerazumljive mnogim pravnicima Bizanta koji su govorili grčki jezik. Stoga je jedan od sastavljača Institucija, profesor Teofil, sastavio grčki prijevod Institucija koji je poznat pod nazivom *Parafraza*.⁵⁷

Kako je u samoj konstituciji *Imperatoriam maiestatem* navedeno da su osnovni izvor za izradu Institucija Gajeva djela *Institutiones* i *Res quottidianae*, nakon što je 1816. godine Niebuhr u Veroni pronašao rukopis Gajevih Institucija, moglo se utvrditi što je sve preuzeto iz Gajevog teksta i sistema. Oko dvije trećine ukupnog teksta preuzeto je iz Gajevih Institucija, a neki značajniji odlomci su u potpunosti prepisani s manjim terminološkim izmjenama. Preuzet je i Gajev sistem podjele materije na subjekte ili *personae*, objekte ili *res*, te postupak tužbe ili *actiones*. Ova podjela se naziva triparticija i na ovaj način prenesena je u buduću pravnu teoriju i samo zakonodavstvo budući da se slična podjela materija primjenjivala u starijim građanskim zakonima poput *Code civil* ili Austrijskog građanskog zakonika. Prva knjiga u uvodu ima dva kraća poglavlja koja govore o pravu, pravednosti i podjelama prava, a zatim prelazi na sadržaj koji obuhvaća subjekte prava, tj. osobe i status pojedinih kategorija osoba te obiteljskopravne odnose. Druga knjiga govori o objektima prava, podjeli stvari s pravne točke gledišta, stvarnim pravima, načinima stjecanja, oporučnom nasljeđivanju, vrstama i oblicima oporuka te legatima i fideikomisima. Treća knjiga obuhvaća intestatno nasljeđivanje, nekoliko varijanti univerzalne sukcesije, obveze i grupe obveznih odnosa te način prestanka obveza. Četvrta knjiga obrađuje obveze nastale iz delikta i navodi najvažnije delikte civilnog prava, a zatim slijedi postupak i na kraju javni kazneni postupak u obliku kraćeg dodatka.⁵⁸

⁵⁶ Romac, A., *Justinijan: Institucije*, str. 11.

⁵⁷ Stein, P., *Rimsko pravo i Europa: Povijest jedne pravne kulture*, str. 46.

⁵⁸ Romac, A., *Justinijan: Institucije*, str. 12.-15.

Već je spomenuto kako su uz Gajeve Institucije korištena istoimena djela Florentina, Marcijana i Ulpijana, no odlomci preuzeti iz tih drugih djela nemaju posebnu oznaku kao što je to slučaj u Digestama, nego je sve sjedinjeno u jedinstven i cjelovit tekst. Podrijetlo pojedinih odlomaka koji nisu podudarni s Gajevim Institucijama ili ostalim fragmentima sačuvanih u Digestama, utvrđivalo se prema predmetu obrade i stilskim osobitostima. Izostavljene su ili su tek spomenute zastarjele ustanove te su navođene Justinijanove konstitucije kojima su izvršene te promjene. Institucije su manjeg opsega nego Digeste, te se sastoje od samo četiri knjige koje se dijele na titule kojih ima ukupno 98. Kasnije su veći tituli podijeljeni na paragrafe.⁵⁹

Institucije nisu ništa manje značajan dio kodifikacije jer, osim što predstavljaju zakonski propis, korištene su kao nastavno sredstvo. Ostala djela, odnosno Kodeks, Digesta i kasnije Novele, u nastavi su korišteni znatno manje. S obzirom na činjenicu da su se u pravnim školama u Berytu, Konstantinopolu i ostalim manje poznatim školama koristile Gajeve Institucije koje je napisao Antonin Pio oko 160. godine. Od tada pa do vremena Justinijanove vladavine, rimsko pravo znatno se promijenilo i razvilo tako da je potreba za novim udžbenikom za uvod u pravo bila velika. Takva zbirka bila je od koristi i ostalim osobama koje su primjenjivale ili su se interesirale za pravo budući da je ovaj priručnik nudio cjeloviti pregled rimskog privatnog prava i njegovih načela te ustanova, a to se ne bi moglo lako postići čitanjem carskih konstitucija ili pak opsežnih Digesta. Nadalje, Gajev tekst nije mogao biti u potpunosti zadržan zbog prethodno spomenutog razloga, odnosno tri i pol stoljeća od Gajevog do Justinijanovog doba te činjenice da su pojedine pravne ustanove bitno izmijenjene. Sadržaj četvrte knjige drugačije je strukturiran i zato što se u Gajevoj četvrtoj knjizi detaljno obrađuje procesno pravo i tada važeći formularni postupak, a koji je potpuno nestao u 3. stoljeću početkom dominata. Justinijanove Institucije sadrže jedan titulus ili poglavlje o kaznenom pravu i postupku, dok se Gaj u svome tekstu nije puno osvrtao na javno pravo. Od tehničkih razlika ističe se podjela materije na knjige ili *libri*, a kod Gaja su to bili *commentarii*.⁶⁰

Izvorni rukopis Institucija pripreman je žurno s ciljem objavljivanja u isto vrijeme s Digestama. Na to upućuju gramatičke greške, a u nekim dijelovima ističu se razlike u stilu izlaganja te različit pristup pojedinim problemima. Godine 1868. Philipp Eduard Huschke

⁵⁹ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 61.-62.

⁶⁰ Romac, A., *Justinijan: Institucije*, str. 11.-13.

detaljnomo je analizom stila, upućivanja na paralelna mjesta u tekstu i procjenom pristupa problemima, zaključio da je prve dvije knjige sastavio jedan od profesora, a drugi je sastavio posljednje dvije, pod općim rukovodstvom kancelara Tribonijana. Institucije su očuvane u nekoliko rukopisa, no nijedan nije potpun i pouzdan. Iz 9. ili 10. stoljeća potječu najpouzdaniji rukopisi Institucija, jedan iz Bologne i drugi iz Torina. Ima i nekoliko tzv. vulgatnih rukopisa koji potječu iz bolonjske škole, a posebni su zato što su glosatori i postglosatori koji su ih napisali imali i neke nama danas nepoznate rukopise koji su služili za ispravljanje i dopunjavanje rukopisa.⁶¹

Slika 4. Stranica iz Justinijanovih Institucija – tisak u crvenoj i crnoj boji s iluminacijama i tekstom u dva stupca koji je okružen glosama⁶²

⁶¹ Romac, A., *Justinijan: Institucije*, str. 13.-15.

⁶² <https://www.christies.com/lotfinder/Lot/justinian-i-emperor-r-527-565-institutiones-with-5662534-details.aspx> (28.08.2020.)

9. Codex Iustinianus repetitae praelectionis

Kao što je već spomenuto, car Justinijan je za vrijeme izdavanja Digesta donio mnogobrojne konstitucije, sabrane u djelu Pedeset odluka, kojima je riješio sporna pitanja. Stoga je prvi Kodeks ubrzo zastario pa je car Justinijan naredio novo izdavanje Kodeksa.⁶³ Nadalje, uz stupanje Digesta na snagu, promijenila se situaciju u pravu te je Tribonijan uz pomoć profesora Doroteja i trojice odvjetnika Mena, Konstantina i Ivana dobio naredbu da pregleda i preradi prvi kodeks.⁶⁴ Car o tome govori u konstituciji *Cordi nobis* kojom je naredio njegovo drugo izdavanje te ispravljanje i nadopunjavanje prvog kodeksa:

„Ali budući da se naše nove odluke i konstitucije koje smo donijeli nakon dovršenja našeg Kodeksa, nalaze izvan njegovog sadržaja pa stoga izazivaju našu brigu i pažnju u tom smislu da bi se, zbog događaja naknadno nastalih, i da odredimo Tribonijana, uzvišenog muža, magistra, bivšeg kvestora i bivšeg konzula, pomoćnika našeg u zakonodavnom poslu, i svijetlog muža, bivšeg kvestora i profesora prava u Berytu, Doroteja, te Menu, a pored toga i Konstantina i Ivana, veoma rječite odvjetnike kod najvišeg suda, da naše konstitucije skrate i da ih podijele u odgovarajuća poglavlja, te u skladu s povezanošću s drugim konstitucijama, unesu u titule i pripoje ostalim konstitucijama.“⁶⁵

Tako je ubrzo sačinjen novi kodeks pod imenom *Codex Iustinianus repetitae praelectionis*, odnosno Justinijanov kodeks novog čitanja ili novog izdanja. Objavljen je konstitucijom *Cordi nobis* 16. studenog 534. godine, a stupio je na snagu 29. prosinca 534. godine te je taj kodeks ostao sačuvan u različitim rukopisima koji su nastajali od 9. do 12. stoljeća.⁶⁶

⁶³ Horvat, M.; Bastaić, K.; Sirotković, H., *Rječnik historije države i prava*, str. 150.

⁶⁴ Malenica, A., *Izvori rimskog prava*, str. 217.

⁶⁵ Romac, Ante, *Izvori rimskog prava: latinski tekstovi s prijevodom*, Informator, Zagreb, 1973., str. 135.

⁶⁶ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 62.

Codex Iustinianus sastoji se od 12 knjiga koje su podijeljene na titule s natpisima. U sklopu titula je kronološki raspoređeno više od 4600 konstitucija, od kojih su mnoge skraćene ili spojene kako bi se prilagodile potrebama, a kasnije su glosatori veće konstitucije podijelili na *principium* i paragrafe. Konstitucije potječu od vremena cara Hadrijana i kasnijih careva, dok ih najviše ima iz doba cara Dioklecijana, tj. oko 1200. Na početku svake konstitucije u inskripciji navodi se ime cara koji ju je donio, ime adresata kojemu je bila upućena te oznaka dana i godine po imenu vladajućih konzula, a u subskripciji navodi se mjesto i datum izdavanja. Ovaj drugi kodeks više se oslanja na Gregorijanov Kodeks, za razliku od prvog koji je imao redoslijed izlaganja sličniji Teodozijeve Kodeksu. Osim u rasporedu, sličnost s Gregorijanovim Kodeksom uočljiva je i u sadržajnom pogledu budući da od 2. do 8. knjige prevladava privatno pravo. U Teodozijeve Kodeksu naglasak je stavljen na javno, a posebice državno i upravno pravo. Dakle, u Kodeksu prevladava privatno pravo, no u prvoj knjizi bavi se pitanjima crkvenog prava, kaznenim pravom u devetoj knjizi, te financijskim i upravnim pravom u desetoj, jedanaestoj i dvanaestoj knjizi.⁶⁷

U srednjem vijeku pravници su se manje bavili ovim Kodeksom tako da su njegovi rukopisi malobrojniji i slabije kvalitete od Digesta. Također, slabo su se bavili s posljednje tri knjige te su ispuštali konstitucije pisane na grčkom jeziku kojih je bilo oko 150. Potpuni rukopisi potječu tek 12. stoljeća, a za rekonstrukciju teksta od velike važnosti je jedan palimpsest iz 7. stoljeća nazvan *Summa perusina* koji sadrži pregled sadržaja kodeksa, a pronađen je u Perugii.⁶⁸ Najstariji sačuvani rukopis Codexa potječe iz 6. ili 7. stoljeća iz Verone, no rukopis je fragmentaran. Ostali rukopisi temeljem koji je izvršena rekonstrukcija teksta potječu iz 10. stoljeća te *littera Vulgata* iz kasnijeg vremena.⁶⁹

⁶⁷ Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, str. 92.-93.

⁶⁸ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 62.-63.

⁶⁹ Malenica, A., *Izvori rimskog prava*, str. 217.

10. Novellae

Nakon što je donesen drugi Justinijanov Kodeks, posao kodifikacije uspješno je priveden kraju, ali se car i dalje bavio pravnim pitanjima. Otišao je korak dalje te je konstitucijom *Cordi nobis* izričito pridržao pravo davanja tumačenja, objašnjenja i dopune. Car je obavijestio javnost da će nove konstitucije biti objedinjene u jednoj zbirci. U sljedećih trideset godina zbog životnih potreba te novih saznanja nastalih s vremenom i kroz sudsku praksu, doneseno je mnogo konstitucija koje su objedinjene pod nazivom *Novellae*, odnosno *novellae leges* što znači novi zakoni ili nove konstitucije. Justinijanove konstitucije izdavane u razdoblju od 535. do 565. godine izvršile su reforme na području nasljednog i obiteljskog prava. Tim konstitucijama izvršena je temeljita revizija instituta te su oni bitno izmijenjeni, a najbolji primjer je grana nasljednog prava koju je Justinijan u potpunosti reformirao uvodeći sustav kognacije kao osnove nasljeđivanja. U periodu od 540. godine nadalje, carev zakonodavni rad usporava. Točnije nakon smrti Tribonijana 546. godine te kasnije odvjetnika Ivana iz Kapadokije cijeli proces je oslabio.⁷⁰

U Novelama se govori o ondašnjim problemima rimskog carstva te sadržavaju materiju javnog prava iz zadnjih godina vladavine cara Justinijana. Govori se o raznoj problematici poput reorganizacije uprave u provincijama i Konstantinopolu, centralizaciji i ujedinjenju civilne i vojne vlasti, uvođenju plebejske preture, a mnoge konstitucije odnose se na crkvu. Prema tome, Novele nisu regulirale samo odnose između države i crkve, već su imale utjecaj na crkvenu dogmu, njezinu unutrašnju organizaciju i položaj heretika u državi. Careva dominacija nad crkvom vidljiva je temeljem konstitucija, a zanimljivo je da posljednja konstitucija koju je izdao 565. godine također vezana uz crkvenu problematiku i izbor biskupa. U pogledu materije privatnog prava, konstitucije većinom uređuju obiteljsko i nasljedno pravo.⁷¹

Tribonijan je bio careva desna ruka i tijekom sastavljanja Novela, a kako se nije našao dostojan nasljednik tome se pripisuje činjenica da Novele nikada nisu službeno kodificirane već su očuvane u nekoliko privatnih zbirki.⁷² *Novellae* nisu sačuvane kao cjelina te su do danas očuvane u tri različite privatne zbirke gdje su one sakupljene bez ikakvih izmjena, skraćivanja

⁷⁰ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 63.

⁷¹ Malenica, A., *Izvori rimskog prava*, str. 219.-220.

⁷² Horvat, M.; Bastaić, K.; Sirotković, H., *Rječnik historije države i prava*, str. 520.

ili dopunjavanja. Općenito konstitucije sadrže inskripciju i subskripciju, a sadržajno se sastoje od nekoliko dijelova. U uvodu (*praefatio*) konstitucija objašnjeno zašto je zakonodavac intervenirao, a zatim slijedi tekst koji se dijeli na glave (*caput*) zbog dužine i lakše preglednosti, te se na kraju nalazi zaključak (*epilogus*). Upravo je forma ono što razlikuje ove konstitucije od onih iz kodeksa gdje su one svedene na čistu normu.

Dakle, Novele su jedina cjelina koja nije izdana u službenoj zbirci nego ih nalazimo sačuvane u tri privatne zbirke *Epitome Iuliani*, *Authenticum* i jednoj grčkoj zbirci od 168 novela.⁷³ *Epitomae Iuliani* je zbirka koju sačinjava 124 novele na latinskom jeziku koju je vjerojatno sastavio profesor Iulianus iz Konstantinopola. Zna se da je zbirka nastala za vrijeme Justinijanova života budući da posljednja novela datira iz 555. godine, a pretpostavlja se njezina primjena u praksi u Italiji uslijed poraza Gota te nakon pripojenja Italije carstvu 554. godine. Druga zbirka naziva *Authenticum* sadrži 134 novele na latinskom jeziku u originalu te na grčkom u vrlo slabom latinskom prijevodu. Zadnja sadržana novela potječe iz 556. godine. Ne može se sa sigurnošću utvrditi gdje je nastala, no pretpostavlja se u Italiji, te se smatra da je istisnula *Epitomae Iuliani* iz upotrebe.⁷⁴ Grčka zbirka koju čini 168 novela vjerojatno je nastala u istočnim pravnim školama te je ona najpotpunija iako sadrži novele donesene u vrijeme Justinijanovih nasljednika Justina II. i Tiberija II.. S obzirom na to da je Tiberije II. vladao do 582. godine, taj podatak upućuje na to da zbirka datira iz istog vremena. Novele su na grčkom jeziku, a latinske su izostavljene ili se spominju u obliku kratkih izvadaka. Zbirka je sačuvana u dva rukopisa, odnosno venecijanskom rukopisu koji potječe iz 13. stoljeća te firentinskom iz 14. stoljeća.⁷⁵

⁷³ Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, str. 93.

⁷⁴ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 63.

⁷⁵ Malenica, A., *Izvori rimskog prava*, str. 220.

11. Corpus iuris civilis i interpolacije

Sva kodifikacijska djela cara Justinijana prvi put izdao je ugledni pravnik i predstavnik francuske škole, tzv. elegantne jurisprudencije Dionysius Gothofredus 1583. godine pod skupnim nazivom *Corpus iuris civilis* te obuhvaća *Codex*, *Institutiones*, *Digesta* ili *Pandectae* te *Novellae*. Dakle, niti Justinijan, niti predstavnici glosatorske i postglosatorske škole nisu nadjenuli kodifikaciji zajednički naziv, nego on potječe tek iz 16. stoljeća.⁷⁶ *Corpus iuris civilis* ili cjelina svjetovnog prava bila je potpuna suprotnost kanonskom pravu Crkve te predstavlja vrhunac tisuću godina dugog pravnog razvoja rimskog prava.⁷⁷ Justinijanov *Corpus iuris civilis* od iznimne je važnosti za povijesno proučavanje rimskog prava jer se sastoji od prikupljenih starijih pravničkih djela i carskih konstitucija koja su sistematizirana u jedinstveni zakonik. Omogućen je uvid ponajviše u klasično rimsko pravo.⁷⁸ S obzirom na činjenicu da se pravo iz prvih stoljeća nove ere moralo preinačiti za upotrebu u kasnijim stoljećima, uvid u starije pravo time je otežan budući da su sastavljači zakonika na temelju Justinijanovog ovlaštenja prilagođavali i mijenjali tekstove klasičnih pravnika i carskih konstitucija. Tribonijana i njegove suradnike ovlastio je Justinijan na izmjene te u konstituciji *Tanta* direktno upućuje da ima mnogo važnih stvari koje su radi potrebe i primjene u praksi bile izmijenjene. Takve svjesne i slučajne preinake, dodaci i umeci koje su izvršili sastavljači u preuzetim tekstovima nazivaju se interpolacijama, dok su se prije nazivale *emblemata Triboniani*.⁷⁹ Nalazimo ih u Kodeksu i Institucijama, a ponajviše ih ima u Digestama. Interpolacije podrazumijevaju razne preinake, dodavanje ili skraćivanje pa su tako neki pravni instituti klasičnog prava, koji se nisu primjenjivali u praksi, zamijenjeni drugima te im se u kodifikaciji gubi trag.⁸⁰ Primjerice, klasično pravo pisalo je o fiduciji, a u kodifikaciji spominje se *pignus*. Umjesto jamaca koji se u klasičnom rimskom pravu nazivaju *sponsor* i *fidepromisso*, sada se navodi samo *fideiussor*, dok je stari formalni prijenos vlasništva u obliku *mancipatio* posvuda zamijenila tradicija, tj. neformalna predaja. U 16. stoljeću predstavnici francuske pravne elegantne jurisprudencije Cuiacius i Faber otkrili su neke interpolacije, no interpolacionistička metoda i kritika razvija se tek u posljednjih stotinjak godina.⁸¹

⁷⁶ Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, 1989., str. 84

⁷⁷ Stein, P., *Rimsko pravo i Europa: Povijest jedne pravne kulture*, str. 46.

⁷⁸ Horvat, M., *Rimsko pravo*, str. 91.

⁷⁹ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 64.

⁸⁰ Horvat, M., *Rimsko pravo*, str. 91.

⁸¹ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 64.

Interpolacije se mogu utvrditi na nekoliko različitih načina, a najsigurniji način je direktna usporedba teksta iz kodifikacije s izvornim fragmentom kako bi se uočilo njihovo nepodudaranje. Interpolacija se može utvrditi na način ako je nešto spomenuto dva puta, ali u različitim oblicima, jer se ponekad u kodifikaciji interpoliralo samo jedno mjesto, dok je na drugom to propušteno učiniti. Nadalje, u Digestama se u ulomcima klasičnih pravnika navode nova načela koja nisu postojala u klasičnom dobu, a primjerice zna se da je načelo uvedeno Justinijanovom ili nekom drugom konstitucijom. Interpolacije su uočljive iz samoga jezika i stila sastavljača koji karakterizira imperativni i autoritativni stil koji se povezuje s *caem Justinijanum*, a ne s klasičnim pravniciima. Opće političke prilike, reforme procesa državnog i crkvenog prava te drugi stvarni razlozi i primjene upućuju na interpolacije jer je u klasičnom dobu postojala drugačija politika i prilike. Kod ove posljednje metode treba posebno pripaziti jer interpolacije temeljene na stvarnim kriterijima nisu dovoljno dokazane pa je stoga potrebno oprezno postupanje kako se ne bi došlo do pretjerivanja.⁸² Romanisti su pretjerali u istraživanju interpolacija budući da su se dugo oslanjali na te metode, ne provodeći dovoljno kompleksnu metodu rada. Do krivih zaključaka vrlo brzo dovela je analiza samih riječi bez analize stvarnog stanja, privrednih prilika ili socijalnog stanja u društvu. Nadalje, u postklasičnoj praksi i pravnim školama tekstovima se tijekom prepisivanja i prerade dodavalo bilješke ili glose, tekstovi su često parafrazirani, ili su se navodili primjeri radi prilagodbe novim prilikama. Takve promjene u tekstu nazivaju se glosemama, a nastale su prije Justinijanovog doba tako da su sastavljači kodifikacije često uzimali tekstove koji su preinačeni u predjustinijanovo doba. Interpolacije treba posebnim filološkim, stilističkim, gramatičkim, povijesnim i logičnim metodama i analizama pažljivo utvrđivati kako bi se ispravno odredilo potječu li iz vremena Justinijana ili prije njega, što dodatno otežava njihovo utvrđivanje.⁸³

⁸² Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, str. 93.-95.

⁸³ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 64.

12. Neke od promjena u zakonodavstvu

Tekstovi klasičnih pravnika podložni su skraćivanjima, izmjenama i dopunama te su do nas danas došli poprilično drugačiji, a ponekad se to može i dokazati. Justinijan je svojim djelovanjem u zakonodavstvu izvršio bitan utjecaj te je unio promjene u pojedine grane prava i njihove institute. Promjene do kojih je došlo povezane su s okolnostima tadašnjeg doba te uslijed kršćanskog utjecaja na društvene odnose i obrasce ponašanja.⁸⁴ Ipak, car Justinijan bio je naklonjeniji rimskom nego kršćanskom pa je unatoč nezadovoljstvu Crkve zadržana rastava braka i ropstvo, dok su žene, djeca i robovi dobili veća prava. Unaprijeđeno je područje građanskog prava gdje je novi djelotvorniji i napredniji sistem zamijenio dotadašnje rimske statute. Primjerice, pojednostavljena je prodaja zemlje, a udovicama je dano pravo nasljeđivanja. Ograničena je moć očeva nad životom djece koji su do tada imali vlast nad ostalim članovima obitelji te tu vlast koristi samo za vlastitu korist. Također je olakšan postupak oslobađanja robova, uvedeni su novi oblici oslobađanja te je svim oslobođenima dodijeljeno puno rimsko građansko pravo. Nadalje, Justinijan po uzoru na postklasične pravnike ograničava i smanjuje broj opravdanih razloga za razvod braka. Postrožava kazne za neosnovane razvode, a 556. godine car je zabranjuje i utvrđuje ništavost jednostranog bezrazložnog razvoda braka.⁸⁵

Promjene su izvršene i na području kaznenog prava gdje je došlo do pooštavanja mjera te je krivovjerje i zavođenje proglašeno zločinom. Nova pravna pravila onemogućavala su službovanje i zaniijekano je pravo nasljedstva krivovjericima koji su se razmimoilazili s pravoslavnom vjerskom praksom. Zakon je nalagao da se zavodnik smjesta pogubi, isto kao i njegova žrtva u slučaju da se dobrovoljno podala, a djevojčinoj pratilici, ako bi podupirala tu vezu, lijevano je rastopljeno olovo u usta. Ovo su primjeri nekih okrutnijih sankcija za nedolično ponašanje i kršenje zakona.⁸⁶ Od ostalih sankcija koje su se izricale u kažnjivim slučajevima navode se novčana kazna, konfiskacija vlasništva, smrtna kazna, gubitak oka ili ruke. Smrtna kazna je nakon 7. stoljeća postojala samo za ubojstvo, izdaju i bijeg, no s vremenom je postala sve rjeđa, a nekim ubojicama bio je dan oprost ako bi se zaredili i prepustili polovicu svoga imetka nasljednicima svoje žrtve. Sudske postupke i parnice rješavali

⁸⁴ Berdica, Josip; Žiha, Nikol, *Utjecaj kršćanske tradicije na matrimonium u Justinijanovoj kodifikaciji*, Pravni vjesnik, Vol. 29 No. 3-4, Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2013., str. 43.

⁸⁵ Boras, Mile; Margetić, Lujo, *Rimsko pravo*, Pravni fakultet, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, Zagreb, 1980., str. 259.-261.

⁸⁶ Sherrard, P., *Bizant*, str. 21.

su poglavito niži sudovi u Konstantinopolu i provincijama, a za važnije slučajeve postojala je mogućnost da ih preuzmu visoki sudovi od dvanaest sudaca ili sam car koji je imao funkciju najvišeg apelacijskog suca.⁸⁷

Justinijan je ukinuo zastarjele institute na području stvarnog prava poput podjele stvari na *res Mancipi* i *res nec Mancipi* koja je bila zastarjela još u postklasično doba. Zatim je dokinuo dvostruki oblika vlasništva, odnosno *dominum ex iure Quiritium* i pretorsko bonitarno vlasništvo što također ulazi pod ostatke uređenja antičkog grada-države, te je pokušao uvesti jedinstveni tip vlasništva. Odredbe koje se tiču dosjelogosti su ponovno regulirane te pokretnine dosjedaju posjedovanjem tri godine, ako posjednik ima naslov i dobru vjeru. Nekretnine dosjedaju posjedovanjem deset godina ako posjednik i vlasnik stanuju u istoj provinciji, ili kroz dvadeset godina ako stanuju u različitim provincijama, a posjednik mora imati naslov i dobru vjeru. Ako posjednik nema naslov, uz uvjet da je došao do posjeda na pošten način, nekretnina dosjeda posjedovanjem uz dobru vjeru kroz trideset godina. Nadalje, ako je vlasnik izgubio posjed stvari, car je dozvolio podizanje tužbe za zaštitu vlasništva protiv osoba koje posjeduju ili drže stvar, te se mogla podići tužba protiv onih koji uopće ne drže stvar, ali ih kvalificira određeno nepošteno ponašanje poput zlonamjernog napuštanja posjeda sporne stvari. Ugledajući se na postklasične pravne teoretičare, proširuje se pojam služnosti na osobne služnosti, od kojih se kao posebne služnosti izdvaja služnost stanovanja i služnost robovskog ili životinjskog rada.⁸⁸

U pogledu obveznog prava, Justinijan se i ovdje ugledao na postklasično doba te se odgovornost povezuje sa subjektivnom sviješću i odgovornost se temelji na krivnji. Krivnja se dijeli na stupnjeve, odnosno *dolus* koji je svjesna mjera povezana s moralno neprihvatljivim stavom odgovorne osobe, a u nekim slučajevima odgovornost za *dolus* se proširuje na krajnju nepažnju ili *culpa lata*. Od *dolusa* je potrebno razlikovati nepažnju (*desidia*), nemar (*neglegentia*) i stvar koja nije čuvana s potrebnom pažnjom (*res parum diligentern custodia*). Odgovornost za običnu nepažnju je normalan slučaj odgovornosti, odnosno ona nepažnja koju ne bi učinio pažljivi građanin. Justinijanovo pravo poznaje i nepažnju koju određeni dužnik ne bi upotrijebio u vlastitim stvarima. Naime, odgovornost se pojačava čak i na najmanju nepažnju te se odgovaralo bez obzira na krivnju ili nepažnju, a dužnik bi bio oslobođen odgovornosti samo u slučaju više sile.⁸⁹

⁸⁷ Sherrard, P., *Bizant*, str. 117.

⁸⁸ Boras, M.; Margetić, L., *Rimsko pravo*, str. 262.-265.

⁸⁹ *Ibid.*, str. 266.-268.

13. Nasljedno pravo

U rimskom pravu, nasljedno pravo i pojam zakonskog nasljeđivanje možemo promatrati kroz nekoliko razvojnih razdoblja koja se dijele na civilno, pretorsko, carsko i Justinijanovo pravo. Svako razdoblje ima posebna obilježja i donosi promjene u pogledu reda nasljeđivanja. U pogledu Justinijanovog zakonodavstva koje se odnosi na period od 528. do 565. godine, svojim je reformama izvršilo značajan utjecaj na zakonsko nasljeđivanje te je objedinjeno civilno i pretorsko nasljedno pravo.⁹⁰ Naime, tijekom kodificiranja rimskoga prava, Justinijan je s nekoliko konstitucija proveo nadopunu intestatnog nasljeđivanja, odnosno kako će se prenositi imovinska prava i obveze u slučaju smrti nekog subjekta kada nema ostavljene oporuke. Tada imovinu nasljeđuju osobe koje su zakonski nasljednici. Justinijan je pri prvoj izmjeni uklonio smetnje nasljeđivanja za ženske srodnike, ograničio nasljedna prava patrona i dopustio nasljeđivanje temeljeno na srodstvu nastalom u ropstvu.⁹¹ S obzirom na to da je Justinijan htio stvoriti jedinstvo nasljeđivanja, po dovršenju kodifikacije izvršio je potrebne promjene te je novelama 118. iz 543. i 127. iz 548. godine kreirao novi i potpuni sustav nasljeđivanja. Tim novelama uspješno je prošireno neoporučno nasljeđivanje krvnih srodnika tako da je uz uvođenje novog nasljednog reda, dokinuto nasljeđivanje po agnatskom načelu te je određeno kako će intestatno nasljeđivati samo krvni srodnici.⁹²

Kognacija, odnosno krvno srodstvo između dvaju ili više osoba povezane podrijetlom kao temelj nasljeđivanja javlja se tek pri kraju razvoja rimskoga prava, ali se upravo ta novina u nasljeđivanju zadržala i primjenjuje se sve do danas. Ukinuta je i diskriminacija nasljednika prema spolu jer su kao ostavitelji i kao nasljednici muški i ženski srodnici u potpunosti izjednačeni. Ipak, Justinijan nije donosio samo izmjene, već je neka prijašnja načela zadržao te ih učinio općim. Primjerice, zadržao je pravilo da bliži srodnik isključuje daljeg, primjenjuje se načelo reprezentacije koje se primjenjuje kod različitog stupnja srodstva, a zadržano je i pravilo da će nasljednici iz udaljenijeg reda naslijediti ako nitko od prethodnih redova ne postane nasljednikom.⁹³ Nadalje, Justinijan je nasljednike svrstao u četiri nasljedna reda koja se redom nazivaju *descendentes*, *ascendentes*, *consanguinei et uterini* i *cognates*.⁹⁴ Prvi nasljedni red odnosi se na potomke ostavitelja, odnosno djeca te unuci ranije umrlih sinova ili

⁹⁰ Udovičić, Barbara, *Zakonsko nasljeđivanje u rimskoj pravnoj tradiciji*, Paragraf, vol. 3, br. 1, Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2019., str. 176.-181.

⁹¹ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 368.

⁹² Boras, M.; Margetić, L., *Rimsko pravo*, str. 274.

⁹³ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 368.-369.

⁹⁴ Udovičić, B., *Zakonsko nasljeđivanje u rimskoj pravnoj tradiciji*, str. 193.

kćeri, posvojena i pozakonjena djeca, dok izvanbračna djeca nasljeđuju samo majku i njezine srodnike. Ako postoji više potomaka raznog stupnja udaljenosti primjenjuje se načelo reprezentacije. Drugi nasljedni red obuhvaća roditelje umrlog i punokrvnu braću i sestre, tj. one koji su povezani s ostaviteljem i po ocu i po majci. U drugom nasljednom redu također je prisutno načelo reprezentacije gdje djeca umrle braće i sestara nasljeđuju, a primjenjuje se i načelo da bliži srodnik isključuje daljeg. U treći nasljedni red ulaze ostaviteljeva polubraća i polusestre, tj. oni koji su u srodstvu s umrlim preko jednog roditelja, a tu spadaju i djeca koja su rođena izvan braka, kao i njihova djeca po načelu reprezentacije. U četvrti nasljedni red pripadaju ostali krvni srodnici koji su u pobočnoj liniji srodstva sve do šestog, a u nekim slučajevima do sedmog stupnja srodstva. Ovdje se također primjenjuje pravilo da bliži srodnik isključuje daljega i ne pravi se razlika jesu li nasljednici u srodstvu s umrlim preko jednog ili oba roditelja. Treba napomenuti kako Justinijan nije donio nikakve odredbe vezane za nasljedni red između bračnih drugova te iz toga proizlazi kako je bračni drug mogao naslijediti tek kada nije bilo nikakvih srodnika.⁹⁵ Ovakvo nasljeđivanje ne djeluje povoljno za bračnoga druga, ali u doba Justinijanovoga prava prisutne su drugačije gospodarske i društvene prilike. Ovakav princip nasljeđivanja proizlazi iz činjenice da je glavno bogatstvo pojedinca bila zemlja koja se dobiva od obitelji te se smatralo pravednim i primjerenim vratiti zemlju ostavitelja njegovoj obitelji umjesto da zemlja preko žene prijeđe u drugu obitelj, a žena je svakako bila zaštićena mirazom i darovanjem u vezi s brakom. Jedina iznimka od ovog pravila postojala je u slučaju siromašne udovice bez miraza, darovanja i druge imovine kojoj je Justinijanovo pravo tada omogućilo pravo nasljeđivanja, dok udovac nije imao to pravo. Justinijan je donio i odredbu vezanu uz način sastavljanja oporuke te da postavljanje nasljednika ne mora biti na početku oporuke. Ako je oporučitelj izostavio svoju djecu iz oporuke bez valjanog razloga, a na nasljedstvo se pozivaju neoporučni nasljednici, takva oporuka je nevaljana, a ostale odredbe oporuke ostaju na snazi. Oporuka u kojoj oporučitelj isključuje nekoga od nasljednika koji ima pravo na nužni dio, ostat će na snazi samo ako oporučitelj navede neki od mogućih razloga iznasljeđenja. Razlozi za isključenje taksativno su navedeni u zakonu i samo su se oni uvažavali na sudu, a sve ostale razloge suci nisu smjeli uzimati u obzir. Treba spomenuti odredbu kojom nasljednik može ograničiti svoju odgovornost za ostaviteljeve dugove na visinu ostavštine pod uvjetom da u roku od 30 dana od otvaranja oporuke krene popisivati ostavštinu i da ju završi u roku od sljedećih 60 dana.⁹⁶

⁹⁵ Romac, A., *Rimsko pravo*, str. 369.-370.

⁹⁶ Boras, M.; Margetić, L., *Rimsko pravo*, str. 274.-278.

14. Zaključak

Car Justinijan ostat će upamćen u povijesti zahvaljujući uspješnom organiziranju sastavljanja zbirke koja je objedinila sakupljene i sređene zakone, pravničko pravo i carske konstitucije. Pod zajedničkim nazivom, koji je toj zbirci nadjenut tek kasnije u srednjem vijeku, *Corpus iuris civilis*, to jedinstveno djelo obuhvaćalo je *Institutiones* ili uvod, *Digestae* ili zbirku pravničkog prava, *Codex* ili zbirku konstitucija, dok su *Novellae* jedini izuzetak jer su pojedine odnose iz navedenih dijelova stavljale izvan snage. Justinijanova kodifikacije doživjela je svoju primjenu ne samo u sudskoj praksi, nego i u nastavi, a kasnije u znanstveno-povijesnim istraživanjima zahvaljujući kojima je rimsko pravo preživjelo mnoga stoljeća te je kroz recepciju ponovno postalo pozitivno pravo u cijeloj Europi nakon srednjeg vijeka.

Nema sumnje kako je Justinijan podigao najveći spomenik rimskom pravu te je svojim djelima i zaslugama zadužio čovječanstvo. Potrebno mu je odati priznanje za doprinos u zakonodavstvu te za njegove uspješne vojne i graditeljske pothvate, ali i nenadmašan smisao za organizaciju i izbor pravih osoba za suradnike bez kojih to sve ne bi bilo moguće postići. Car Justinijan ostat će zapamćen kao sposoban i odlučan vladar koji je uvijek djelovao u skladu s okolnostima te ništa nije prepuštao slučaju. S pravom se može reći kako je ostavio neizbrisiv trag te da će ga se pamtiti kao jednu od najutjecajnijih osoba u povijesti.

Literatura

1. Ante Romac, Izvori rimskog prava: latinski tekstovi s prijevodom, Informator, Zagreb, 1973.
2. Ante Romac, Justinijan: Institucije, Latina et Graeca, Zagreb, 1994.
3. Ante Romac, Rimsko pravo, Narodne novine, Zagreb, 1994.
4. Ante Romac, Rječnik rimskog prava, Informator, Zagreb, 1989.
5. Antun Malenica, Izvori rimskog prava, Tom I, Naučna knjiga, Beograd, 1989.
6. Barbara Udovičić, Zakonsko nasljeđivanje u rimskoj pravnoj tradiciji, Paragraf, vol. 3, br. 1, Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Osijek, 2019.
7. Bertold Eisner, Marijan Horvat, Rimsko pravo, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948.
8. Georgije Ostrogorski, Povijest Bizanta 324.-1453., Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2008.
9. Hans Ankum, Was Justinian's Corpus Iuris Civilis A Codification, Zbornik Pravnog fakulteta u Podgorici, Br. 32, Podgorica, 2001.
10. Henri Pirenne, Povijest Europe: od seobe naroda do XVI. stoljeća, Marjan tisak, Split, 2005.
11. Ivo Goldstein, Borislav Grgin, Europa i Sredozemlje u srednjem vijeku, Novi liber, Zagreb, 2006.
12. Josip Berdica, Nikol Žiha, Utjecaj kršćanske tradicije na matrimonium u Justinijanovoj kodifikaciji, Pravni vjesnik, Vol. 29 No. 3-4, Pravni fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2013.
13. Lujo Margetić, Opća povijest prava i države, Pravni fakultet, Rijeka, 1998.
14. Lujo Margetić, Rimsko pravo kao europski fenomen i hrvatska pravna povijest, Pravni fakultet, Rijeka, 1997.
15. Marijan Horvat, Konstantin Bastaić, Hodimir Sirotković, Rječnik historije države i prava, Informator: Novinsko-izdavački štamparski i birotehnički zavod, Zagreb, 1998.
16. Marijan Horvat, Rimsko pravo, Školska knjiga, Zagreb, 1958.
17. Marko Petrak, Traditio Iuridica, Vol II., Verba Iuris, Novi Informator, Zagreb, 2016.
18. Mile Boras, Lujo Margetić, Rimsko pravo, Pravni fakultet, Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, Zagreb, 1980.
19. Paul Sethe, Epohe svjetske istorije: od Hamurabija do Kolumba, Izdavačko preduzeće "Veselin Masleša", Sarajevo, 1963.

20. Peter Stein, Rimsko pravo i Europa: Povijest jedne pravne kulture, Golden marketing - Tehnička knjiga, Zagreb, 2007.
21. Philip Sherrard, Bizant, Mladost, Zagreb, 1972.
22. Prokopije, Tajna historija, Stvarnost, Zagreb, 1988.
23. Sanjin Bandović, Institucije kao dio sistema Justinijanove kodifikacije, Magistrat, Sarajevo, 2007.
24. Skupina autora, Hrestomatija rimskog prava: Svezak I., Pravni fakultet, Zagreb, 1998.
25. Skupina autora, Povijest 5: Kasno Rimsko carstvo i rani srednji vijek, Europapress holding, Zagreb, 2007.
26. Skupina autora, Velika ilustrirana povijest svijeta: 7 – 300 - 700, Otokar Keršovani, Rijeka, 1976.

Slikovni prilozi:

1. Mozaik u crkvi San Vitale u Ravenni,
[https://ro.wikipedia.org/wiki/Justinian_I_\(cel_Mare\)](https://ro.wikipedia.org/wiki/Justinian_I_(cel_Mare))
2. Bizantsko Carstvo 555. godine,
https://hr.wikipedia.org/wiki/Justinijan_I._Veliki#/media/Datoteka:Justinian555AD.png
3. Hipodrom u Konstantinopolu, <https://www.armstrongeconomics.com/nika-riots/>
4. Stranica iz Justinijanovih Institucija, <https://www.christies.com/lotfinder/Lot/justinian-i-emperor-r-527-565-institutiones-with-5662534-details.aspx>